

“QIZLAR BULAĞI” ROMANINDA METOFORİZM

(Əvvəli ötən sayımızda)

Pillələrdə yaşayan gerçəklik

“Qoç” qəbiləsinə getməzdən əvvəl yeddi Xoruz məbədində yeddi qocanın hekayəsi ilə tanış oluruq. Hər birinin dərin qatlarında gizli məna yatır. Pillələrə qalxdıqca bir qoca neyin müşayiəti ilə əhvalat danışır. Hər halda buradakı ney də təsadüfi seçilmiş alət deyildir. Onunyanıqlı səsi, sanki qəmdən xəbər verməsi, taleyin acı səhifələrinin vərəqlənməsindən xəbər verir. Birinci pillədə AXC-ə, ikinci pillədə yoldaşa sədaqət fonunda vətən düşmənlərindən intiqam almağa işarələr verilmişdir. (Əvvəlki hissələrdə bu haqda bəhs olunub.)

Üçüncü pillədən başlayaq: “..dünyadakı ədalətsizliyi nə ilə izah edərsən? Gözlülər arasında işığa möhtac korlar var, xoşbəxtlər arasında talesizlər var, bolluqda yaşayanlardan çox yoxsul, ağalardan çox qul, gözəllərdən çox çirkinliyindən utananlar var.. bu ədalətsizliyi kim törədir?”. Gözü olan hamı ətrafı eyni cür görüb qavramır, yaxud qavramaq istəmir. Güclü dövlətlərin zəifləri özməsi, müstəmləkəyə çevrilən ölkələrdə törədilən vəhşilikləri, ağır şəraitdə yaşayan fəhlə-kəndli hərəkətləri, boyun əymək istəməyənlərin acı taleyi, qul halına salınmaları ədalətsizlik deyilmi? Bu ədalətsizliyin səbəbi nədir? Və kimlərdir? Qayıdaq Sovet hakimiyyəti illərinə: hakimiyyətdə oturanlar hüquqları tapdanmış insanları, üsyanları, muxtariyyət tələb edən kütləni gözləri ola-ola görməzdən gəlirdilər. Ədalətsizliyin də səbəbi məhz bu “gözlülər içində həqiqətə möhtac korlar” olmuşdur. Hekayənin sonunda müəllif işığın qalib gələcəyində inam yaradaraq yazır: “Dünya işıqlar içində parlayacaq, insan əbədi səadətə nail olacaq. Həqiqət budur!”

Növbəti beşinci pillədə (dördüncüdən yuxarıda bəhs olunub) xəstələnib işə çıxmıdığı üçün zorla qulu çubuq altına salmaları, zavallının dözməyərək ölməsi, bunun şahidi olan Mariqerinin qulları təhrik edərək fironun adamlarını öldürmələri təsvir edilir. “Zülmün mənbəyi saraydır! Saray!” səsləri eşidilir. İmperyanın ən mühüm sənaye mərkəzinə çevrilən Bakıda işsizlik, maaşların az olması, ağır iş şəraiti, neft sahəsində ölüm faizinin yuxarı olması əhəlinin səbr kəsimini daşırdı. Bu səbəbdən də bir çox tətillər başlayır və amansızlıqla yatırılırdı. Mariqerinin sonda “Heyvanları himayə edərək, insanları heyvan şəklinə salan bir həyatı məmnuniyyətlə tərk edirəm” deyərək zəhəri başına çəkməsi də olduqca mənalıdır.

Altıncı hekayədə quraqlıq ucbatından aclığın insanları fəlakətə sövq etməsindən, son əlac bir birlərini yeməsindən bəhs olunur ki, bu hissə bir qədər romantik tərzdə qələmə alınmışdır və bir qədər də fəlsəfi mahiyyət daşıyır. Çocuq və Aqni arasındakı söhbətdə bir tərəfin dediyini digərinin inkar etməsi və bunu əsaslandırması nəticə etibarilə, insanlara Padşahın bədənə başın hakim olması iddia olunur. Fəqirlər bunu inkar edərək başlarını çıxarıb yerə atırlar, sonra yenedən görürüb əvvəlki vəziyyətə qayıdılar. Belə əlaqələndirmək olar ki, müəyyən dövrlərdə, eləcə də indi öz ağılından istifadə etməyən, səhv də olsa, başqaları-

nın cızdığı yolla getməyi hünər hesab edənlər çox olmuşdur.

Bir çox əsərlərdə gördüyümüz zülmün cəzasını zülm görənin verməsi motivi ilə yeddinci pillədə rastlaşırıq ki, bu bir zamanlar ədalətin yerini tapmasını simvolizə edirdi. Atınada zənginliyi ilə məşhur olmuş Nestorun döydürdüyü qul Filipp tərəfindən öldürülməsi bu ideyanın davamıdır. Həmin hissədə diqqət çəkən məqamlardan biri də döyülən müti qullat səslərini çıxartmağa cürət etməz-kən Filipp özündə güc tapıb söyüş söyməyə başlayır. Bu inqilabın ilk cücartiləridir ki, tək-tük gözü açılanlar sahəsində damla dönüb ümman olacaqdır.

“Son zamanlar məmləkətin varidatı məsələləri dövlət adamlarını çox narahat etmədə idi”. Yenə eyni hekayədə gümüş mədənləri ilə zəngin olan yurdun başqa dövlətlərin diqqətini cəlb etməsi Azərbaycanın sərvətlərinə tamah salanlara, bəlkə elə Nestorun ağ mərmərdən heykəlini yapıdırması da XX illərdəki şəxsiyyətə pərəstişə işarədir. “Nestor yeni tikdirdiyi evini süsləndirmək, əlavə olaraq, şöhrətini artırmaq üçün özünün ağ mərmərdən heykəlini yapırdı”.

Milli ruhu sınımış millətin məhvə məhkumluğu romanın alt qatına getdikcə Yusif Vəzirini görürük, onun düşüncələrini duyuruq. Ceynizlə Çoponun dialoquna baxaq: “Həmişəki kimi şikayətləndir.

-Canım,- dedi: -Bu adətlər bitməyəcəmi? Sürü kimi bizi burdan oraya dartırlar. Artıq bıqdım. Mən cavab vermədim. Susduğumun mənasını anlayaraq mülahizələrinə davam etdi:

-Sənə nə var, hər şeydən həzz duyursan. Mənim içimi şübhə yeyir. Dərdimi kimsəyə aç bilmirəm. Vulkan olub məni titrədir”. Qəlbini şübhə yeyən, vulkan olub titrəyən, dərdini kimsəyə aç bilməyən elə yazarın özüdür. Sovetlər dönəmindəki kollektivləşdirmə, ümuma fayda vermək, qatı mərkəzləşdirmə, əhaliyə verilən yalançı vədlərin kağız üzərində qalması, yenə xalqı soykökündən uzaqlaşdırmağa çalışmaları millət-pərvər ziyalıların açıb ağarda bilmədikləri ən böyük dərdi idi.

Digər bir məqamda verilir: “Tariximizi bilirsən, amma qəbilə həyatına keçməyimizin əsil səbəbini dərk edə bilmirsən. Cürət edib bu sözü deyirəm. Bağışla! Qəbilələrə Babil, Midiya, Kapadosya, Urartu, Pars, Xaldeya, Qara dəniz sahilərindən belə adamlar toplanmışdır”. Cürət edib bu sözləri deyən Y.Vəzir, zahir-də qəbilə kimi təqdim olunan da rus imperiyasıdır. On beşə yaxın ölkəni özünə birləşdirən Rusiya Azərbaycanı da tərkibinə aldıqdan sonra burada yeni quruluş yaranır. Dəyişimin səbəbi isə saray istibdadı- İranda ən yüksək zirvəsini yaşayırdı, müharibələr, daxili iğtişaşlar, din naminə qan tökmələr, zorluların əmlak irtahasının xalqı zara gətirməsidir.

Soydaşlarımızın acınacaqlı həyatı, xoşbəxt yaşamaq ümidi ilə baş götürüb başqa diyarlara qaçması da əsərdə real şəkildə təsvir olunub. “Həyat ağırlaşaraq zəifləri, zəhmətinin barını yeyə bilməyənləri qaçmağa məcbur etmişdir”. Bu kateqoriyaya neçə-neçə incəsənət, elm xadimlərini aid edə bilərik ki, təqibdən qurtulmaq üçün ömrünün sonunacan mühacirət həyatı yaşamışdırlar.

Şəxsiyyətin azadlığı fikrini daşıyan, insana əsarət zənciri kəsilməsin ayınları

tərk etmək istəyən Ceyniz bir gün qoxuyan meyidə keşik çəkmək qaydasını pozur və yoldaşlarını da buna sövq edir. Sovet rejminə qarşı xalq hərəkətlərini xatırlayaq ki, Ceynizin təhriki də onların bir nümunəsidir. Eyniyyətə baxaq: üsyanlar hakim dairələrin işə qarışması, rəhbərlərin və iştirakçıların cəzalandırılması ilə nəticələnirdi. Qaçanlar qaçır, qalanlar müxtəlif üsullarla tənbeh edilirdi. Romanda da eyni mənzərə yaradılıb. Qəbilə camaatı qaydanı pozan kiçik dəstəyə hücum keçir, Ceyniz gizli şura çağırır və lüzumsuz adətlər təhlil olunduqdan sonra məhvini qərar verilir. Yoldaşlardan birinin cavabında reallığı görürük: “Bizim mənəvi qüvvəmizdən onların maddi qüvvələri çoxdur. Qovğada məğlub olarıq, fikrimiz qanlara qərğ edilir”. Üsyanların qanla yatırılması tarixi mənbələrdə ətraflı əks olunmuşdur.

Romanın sonuna doğru getdikcə inqilabi ruh, üsyana çağırış daha da güclənir. Müxtəlif obrazlar vasitəsilə qaldırılan problemlər ümumiləşdirilir və çıxış yolu göstərilir. Dürğun həyat aşığı olan Çopo və hərəm ağasının söhbətində diqqət edək: “..zülmə qarşı üsyan edərək, yalnız dərddilərlə birləşməli və hər bir fədakarlığa hazır olmalı” yaxud “özgələrin dərdini gördükdə öz dərdimi unuduram”. Bunu müəllifin avtobiografiyasında da görürük: “Azadlıq haqqımızdır, verilməzsə, zorla alınmalıdır”. Zülmün, fəlakətlərin səbəbi Xaqan, cəzası isə ölümdür. “Ya minlərcə adamın səadəti, ya Xaqan”. Çoponun mülahizələrini hərəm qadınları və qullar arasında yaymalarına paralel olaraq antisovet birliklərinin ideyadaşlarını bir cəbhəyə toplayıb, təşkilatlandırmaqlarını xatırlaya bilərik.

Cəza vasitəsi kimi zəhər təklif edilir. Niyə məhz zəhər? Əksər mənbələrdə olan bu motivə fərqli mövqədən də yanaşa bilərik. Hakimiyyət elə bir məfhumdur ki, bütün zehniyyəti, ruhu zəhərləyir. Bu yolda doğma övladlarının canına qıyan, hər cür vəhşilikdən, nahaq qana batmaqdan çəkinməyənləri saymaqla bitməz. Siyasətlə zəhərlənənlər axırda öz silahları ilə ölməyə məhkumduurlar.

Y.V.Çəmənzəminli qurulmuş hakimiyyətin də çox çəkməyəcəyini, gec-tez vətənin öz sahiblərinə geri dönəcəyini inanmışdır. “Qartal yuvası yenə qartal yavrusuna nəsihət oldu”. Hər şeyi dəqiqliklə nizamlayan yazıçı “qartal” sözünü də təsadüfə işlətməmiş, çox güman qartal və qartal bənzər xəritəmiz arasında da müəyyən bağlılıq olmuşdur.

1933-cü ildə yazılmış “Qızlar bulağı” romanı tarixi gerçəkliyi əks etdirən, yarı tarixi, yarı fantastik bir əsərdir. Nağıl içində nağıl motivli olub Çoponun həyatının üç fərqli dövrünü əhatə edir. İstifadə olunan qəbilə adları totemlərlə bağlıdır və zərdüşt adətləri dəqiqliklə təsvir olunur. Burada bir çox təleyüklü məsələlərə toxunulur: qadağan olunmuş anlayışlar, köhnə adətlər, qadın hüquqsuzluğu, yeni ailə münasibətləri və Azərbaycanın tarixi və s.

Roman iki hissədən ibarətdir: birinci hissə gənclərin köhnə adətləri, qəbilə tərcümeyi-halını öyrənməsi və “Qoç” qəbiləsinə yola düşməsinə qədərki dövrü, ikinci hissədə isə artıq yeni quruluşdakı yaşantıları əhatə edir.